

Tomislav Oroz. Gdje si bio 1573? Lica i naličja Matije Gupca u praksama sjećanja. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2018., 304 str.

Prikaz knjige

Knjiga čiji se dio naslova referira na, poslije sam doznala, natpis na majici koju je autor dobio na dar, svakako može privući vašu pažnju. Naravno, taj naslov sam po sebi ne bi bio toliko intrigantan, da ne parafrazira jedno od značenjima izrazito nabijenih pitanja u novijoj hrvatskoj povijesti, pitanja “Gdje si bio 1991.?”, koje je postalo sinonim za propitivanje nečijega (ne)sudionništva u Domovinskom ratu. Pitanje koje odaje “opsesiju povijesnim temama koje ispunjava hrvatski medijski prostor” (str. 10) i samo je postalo parodirano kroz internetski *mem* o vremenskoj petlji iz koje se Hrvatska neće još neko vrijeme ispetljati (Internetski *mem* o hrvatskom vječnom krugu 1945. – 1971. – 1991.). Knjiga s provokacijom u naslovu bila mi je simpatična i prije samoga čitanja, međutim, još i više nakon. Autor je uspio u nakani da pokaže kako je moguće “ozbiljne probleme (...) početi rješavati neozbiljnim pitanjima” (str. 17). Kao i većina autorovih sugovornika u istraživanju koji tek na kraju istraživačkoga razgovora stidljivo iznose vlastiti doživljaj Seljačke bune i Gupčeva lika ili neku iskričavost iz osobnoga života povezanu s njime, kao marginalni podatak koji “bi mogao zanimati autora” (str. 271), i ja nosim sjećanje na Matiju Gupca doslovce “upisano” ili možda još bolje “utjelovljeno” u/na sebe. Radi se o 5 ili 6 šavova na lijevoj nozi, zadobivenih na školskom izletu u drugom razredu osnovne škole prilikom obilaska (i nekih popratnih nepodopština) Gupčeve lipe.

Sada je možda jasnije zašto me toliko jako zanimalo što se krije iza odličnoga naslova te godišnjom nagradom “Milovan Gavazzi” Hrvatskoga etnološkog društva nagrađene knjige (za 2018. godinu).

Međutim, ono što uistinu oduševljava nalazi se, naravno, unutra. Autor Tomislav Oroz vodi nas vještim perom kroz sve spoznajne zavoje potrebne za svladavanje, za one neupućene pogotovo, znanja potrebnoga za razumijevanje kompleksne i vječno aktualne problematike društvenoga sjećanja i različitih praksi sjećanja, analiziranoga kroz fenomen Matije Gupca. Društveno sjećanje jedna je od brojnih istraživačkih tema koje presijecaju područja interesa različitih znanstvenih disciplina, a Tomislav Oroz tu je temu načio i kroz svoj doktorski rad “Kulturnoantropološki pristup liku Matije Gupca u političkome diskursu i popularnoj kulturi”. Doprinos povjesničara teorijama društvenoga sjećanja je iznimno važan, a najvažniji aspekt istaknuo je sam autor, i sam diplomirani povjesničar: “Povijesne predaje koje evociraju određen povijesni sadržaj, pa tako i one inspirirane Gupčevim likom i djelom, nikako ne treba prosuđivati sa stajališta njihove povijesne, kronološke ili faktografske ispravnosti.” (str. 64)

Dakle, istinitost ili neistinitost, autentičnost ili neautentičnost za fenomen društvenoga sjećanja (kao uostalom i za brojne druge fenomene poput, primjerice, izmišljanja tradicije) gotovo da nisu uopće relevantne, a povjesničari su itekako (postali?) svjesni

toga. Društveno sjećanje je fenomen, nalik brojnim drugima (npr. Williamsove strukture osjećaja ili poput baštine), u kojem svaka generacija (a često i grupacija) artikulira i interpretira pojedine elemente prošlosti, neovisno o njihovoj autentičnosti, uvijek i iznova i na drugačiji način, ali svaki put u skladu s vlastitim aktualnim potrebama.

Stoga autor ne ulazi u problematiku autentičnosti povijesnih podataka o Seljačkoj buni i Matiji Gupcu, ali zato pruža obilje informacije o tome kako se i u kojem razdoblju i u kojem segmentu kulture razvijalo i/ili prilagođavalo sjećanje na Gupca i Seljačku bunu. U tom smislu je knjiga pravi rudnik s blagom.

Knjiga je podijeljena u osam poglavlja. Nakon svojevrsnog uvoda “Matija Gubec u novom ruhu” u kojem upoznajemo motivaciju autora, drugo poglavlje “Interdisciplinarno bratstvo i/ili disciplinarnе razmirice” propituje različitosti/sličnosti pristupa u odnosu prema sjećanju od strane različitih disciplina (prvenstveno povijesti i antropologije, ali i npr. umjetnosti – kroz ne svima prihvatljiv primjer “...izbjegavanja perpetuirajućih viktimizacijskih obrazaca sjećanja” projekta Dancing Auschwitz (str. 49). Autor donosi pregled relevantnih teorija i pristupa društvenom sjećanju, pa tako i terminološka pojašnjenja pojma i njemu srodnih pojmova (poput *mjesta sjećanja*, *kolektivnoga pamćenja*, *protusjećanja*, *figura sjećanja*, *prakse sjećanja*). Nisu izostavljena ni relevantna istraživanja u Hrvatskoj na tu temu, čime je rad ukotvijen u korpus postojećih analiza napravljenih iz rakursa društvenoga sjećanja na domaćem terenu.

Od trećega poglavlja “Nove seljačke bune, nova lica Matije Gupca – historijski imaginarij dugog 19. stoljeća” slijedi pravi rudnik minuciozno “iskopanih” podataka o tome gdje, kada, kako i zašto dolazi do različitih interpretacija Matije Gupca kroz 19. stoljeće. Autor ovdje donosi kulturnoantropološku analizu ne samo popularnih sadržaja i umjetničkih vrijednosti koji se povezuju s Gupcem, već i analizu politički relevantnih čimbenika koji tumače kontekst u kojem je svaki pojedinac autor stvarao djelo inspirirano Gupcem. (str. 59)

S obzirom na ogroman potencijal revolucionarnoga kapaciteta ideje Seljačke bune i Matije Gupca, ne čudi da je četvrto poglavlje “Mit o seljačkoj buni i Matiji Gupcu u međuratnom razdoblju” posvećeno sjećanju na bunu u političkom diskursu na prijelazu stoljeća. Autor analizira prikaze Gupca i bune u časopisima do poštanskih marki, ali, naravno, i u poznatim književnim i kazališnim djelima. Ovdje ću izdvojiti predstavu “Evica Gubčeva” Marije Jurić Zagorke, koja je, kao i toliko drugih autoričinih tekstova, bila percipirana kao djelo ne toliko visoke kvalitete, a što je kompenzirao očit patriotski žar. Ipak, kao i svako odstupanje od norme, i ovdje je važno istaknuti važnost toga djela za “žensku emacipaciju”, jer se kroz “fikcionalizaciju povijesnog narativa u kojem se kao pandan muškom liderstvu koje dominira historiografskim reprezentacijama bune ubacuje ženski subjekt kao ravnopravni nosilac socijalne promjene.” (str. 94)

Analizom ovih “začetaka” autor nas vodi do suvremenih popularnih predodžbi koje su u drugoj polovici 20. stoljeća zaživjele punim životom (str. 102). Taj dio je obrađen u četvrtom poglavlju “Mit o seljačkoj buni i Matiji Gupcu u međuratnom razdoblju”. Ovo je poglavlje posvećeno analizi aproprijacije lika i djela Matije Gupca različitim, često suprotstavljenim akterima na političkoj sceni. Autor analizira nastojanja Hrvatske

seljačke stranke i braće Radić koji su rano počeli evocirati simboliku Seljačke bune i Matije Gupca u svom političkom djelovanju te nastojali potencirati organsku povezanost seljačkoga vodstva iz 16. stoljeća s onima iz prve polovice 20. stoljeća (str. 122). Slično su nastojali i ostali konkurenti na političkoj pozornici. Ustaška retorika pozivala se na borbu za pravice u kontekstu “povratka uredbi iz vremena naših narodnih vladara” (Račan 1944: 2, prema Oroz), dok je socijalna komponenta Gupčeve bune poslužila Komunističkoj partiji u istu svrhu (zaodijevanje političke agende neupitnošću povijesne činjenice). Koliko je revolucionarni naboj imena bio jak iščitava se kroz činjenicu da je ime Matije Gupca nosila i teroristička organizacija ilegalnoga predratnog ustaškog pokreta, partizanska brigada, ali i dobrovoljačka brigada u španjolskom građanskom ratu.

Korištenje Gupčeva imena i lika na propagandnim materijalima partizanskoga pokreta i u medijima (str. 139) u novonastaloj je državi nastojalo reflektirati ideološke pozicije nove vlasti koje je uključenjem Gupca u svoj simbolički repozitorij morala s jedne strane nadvladati ograničenja regionalne legende, ali i već postojećih tumačenja u drugim interpretativnim matricama (str. 142). Kuriozitet u odnosu prema Gupčevu liku i djelu u novoj državi, na samom početku, predstavlja opis čehoslovačkoga veleposlanika u Beogradu proslave pobjede u Narodnom pozorištu, gdje je izvedena predstava “Matija Gubec”, u kojem navodi kako su ljudi fanatično (i budimo realni, posve srodno suvremenom nimalo manje fanatičnom (i smiješnom) pljeskanju različitim vođama stranačkih pokreta prilikom npr. izbora) pljeskali “Gupcu u loži”, odnosno Titu. (str. 147). Izjednačavanjem Tita i Gupca te seljačke i revolucionarne (po)bune nastavilo se i nakon Drugoga svjetskog rata, kada je Gubec, ali i ostali likovi iz Seljačke bune, dobio svoje mjesto u popularnoj kulturi – stripovima, filmovima (animirani, dokumentarni), pa i u rock-operi.

Dojmljivija i čini mi se do sad nepoznata epizoda tiče se potrage režisera Vatroslava Mimice za glumcem koji će utjeloviti Matiju Gupca u njegovu filmu “Anno domini 1573”. Naime, odgovor na to pitanje pokušao je pronaći u suradnji s tjednikom Studio koji je objavio poziv čitateljima da šalju svoje prijedloge i opise kako bi Gubec trebao izgledati. Rezultat je impresivna kolekcija etnografskih zapisa o kolektivnoj potrebi zamišljanja Gupca 400 godina poslije, razmišljanja o njemu, ali i prava riznica za kulturnoantropološku analizu te potrebe. Brojni su pojedinci, od učenika do umirovljenika slali ne samo opise, već i crteže, skulpture, fotografije s popratnim anegdotama i slično pa stoga ova potraga za Gupcem predstavlja pravo etnografsko blago koje ukazuje na domete društvenoga sjećanja.

Analiza postavljanja Gubec-beg opere na scenu dodatno je zanimljiva zbog popratnih kontroverzi koje su pratile tadašnje nepovjerenje u rock, tada percipiran kao nepoželjni žanr. Ipak, autori rock-opere su pokazali da je i u tim vremenima postojao prostor za pregovaranje koji su oni iskoristili, pravdajući se, toliko često upotrijebljenom argumentacijom o približavanju određenih (edukativnih?) sadržaja mladima na njima prikladan način. (str. 218)

Sjećanje na Gupca u postsocijalističkom razdoblju autor je obradio kroz aproprijaciju Gupčeva lika od strane nekoliko vrsta aktera. Prvi su članovi grupe Legen koji su, koristeći metaforu bune, kritizirali tajkunizaciju (divlju privatizaciju) Hrvatske (npr.

tajkun kao Franjo Tahi u interpretaciji Dubravka Matakovića na naslovnici albuma Seljačka buna). Različiti aktivistički pokreti također su koristili Gupčev nepresušni potencijal. To su Anonymous Hrvatska, ali i npr. građanska inicijativa Matija Gubec – otpor prostoru političke diskrecije, koja se protivila zabrani okupljanja/prosvjedovanja na Markovu trgu od 2005. godine (ukinutoj sedam godina poslije). U kontekstu ove posljednje aktivističke grupe indikativno je objašnjenje koje za odabir naziva inicijative nudi jedna od akterica: "... jer mlađi ljudi u dvadesetima koji bi se odlučili za nešto tako, oni ne bi uzeli Matiju Gupca kao relevantan čimbenik" (str. 245). Ovaj citat upućuje na postojanje određenih međugeneracijskih razlika u poimanju Gupca i nudi mogućnost daljnje analize učinkovitosti suvremenih protesta općenito ili pak analizu dobne uključenosti u njih.

I na kraju slijedi analiza možda najčvršćega, suvremenoga, onoga konzumerističkog aspekta apropijacije Gupčeva lika u kojoj se odvila "prepuštanje aktivne uloge posjetiteljima" (str. 267), a koje svakako "ne doprinosi prenošenju interpretativne matrice pobune". Radi se o festivalskom aspektu Stubičke bune koji treba analizirati kao "kulturni fenomen koji se nije mogao zanemariti u kontekstu razumijevanja šireg postsocijalističkog odnosa prema povijesnom nasljeđu" (str. 256).

U zaključnom poglavlju autor otkriva nešto više, i o tome kako su tekli istraživački razgovori sa sugovornicima, koji i dalje vjerno prikazuju odnos prema sjećanju pojedinca kao manje vrijednom od onoga službenog. Već spomenuta pretpostavka da bi istraživača "mogao zanimati" podatak percipiran kao marginalan, poput npr. osobnoga doživljaja ili iskričavosti iz vlastitoga života ukazuju ne samo na odnos pojedinca prema društvenom sjećanju, već i na odnos prema sebi kao akteru povijesnih događaja, ali i o stanju percepcije naše struke od strane glavnih aktera naših istraživanja.

Knjiga je to koja će vas ne samo razveseliti, obogatiti nizom zanimljivih informacija već i potaknuti na propitivanje vlastite uloge kontekstu širih društvenih događanja.

Olga Orlić